

ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІДДІЄСЛІВНИХ ВИГУКІВ ЯК ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ ОЦІНКИ В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Тетяна Яковлева,

аспірантка кафедри української мови імені проф. Л. А. Лисиченко

Харківського національного педагогічного

університету імені Г. С. Сковороди

E-mail: tanya25091997@gmail.com

В останні десятиліття дослідження емоційних засобів художнього дискурсу стало предметом пильної уваги мовознавців (праці Ф. Бацевича, Н. Голікової, Ж. Колоїз, Р. Лапчук, А. Палійчук, Н. Романишин, В. Сліпецької та ін.). Як зазначає Н. Кондратенко, «сучасний художній текст, функціонуючи в комунікативному просторі, репрезентує один з різновидів діяльності людини – комунікативну» [4, с. 89], яку неможливо уявити без вираження емоцій та оцінок. Зокрема, у полі зору лінгвістів перебувають вигуки, що «не називають почуттів, експресивних оцінок, вольових спонукань, а безпосередньо виражають їх» [3, с. 188]. Особливої уваги заслуговує функціонування віддієслівних вигуків як виразників емоційно-оцінних значень у художньому дискурсі, а саме в прозових творах, що в сучасному мовознавстві висвітлено лише побіжно й вимагає додаткового лінгвістичного коментування.

Як відомо, віддієслівні вигуки утворюються в ході інтер'єктивації, що «збігаються з формами 2-ої особи однини й множини дієслів наказового способу» [1, с. 380] (*гляди! глянь! диви! даруй (-те)! пробачай (-те)! пробач (-те)! прощай (-те)! рятуйте! скажи (-ть)! стривай (-те)! бач!*), тобто імперативні, та «зрідка – з цими ж особовими формами, але теперішнього чи майбутнього часу» (*знаєш! знаєте! подумаєш!*) [Там само]. Більшість імперативних вигуків характеризується надмірною категоричністю й невічливістю, що, на думку О. Халіман, «передбачає вираження негативу мовця до адресата» [6, с. 61], тобто вказує на наявність негативної оцінки в зазначених одиницях.

Зокрема, вигук *гляди* «виражає зауваження, застереження, погрозу» [2, с. 132], напр.: – *Говори ж!.. Може, вже рушники подавала? – Ну от ще! – підняла голову Мотря і знов нахилилась. – Гляди, гадино! – зціпив зуби Андрій. – Обманула, обіцялась сказати правду, тягнеш і досі... гляди, тільки подумаєш вийти за Ілька, уб'ю. Чуєш? Уб'ю першої ж ночі! Я ніколи на вітер не говорю. Не дури!* (В. Винниченко); *Гляди, Іудо, як довідаюсь, що ти мене зрадив, то не жити тобі на світі!* (А. Кащенко). Наведені тексти демонструють вираження негативних емоцій, невічливості, погроз і відповідно неприязного ставлення до співрозмовника, що засвідчують також повтор досліджуваної одиниці, звертання з негативною конотацією *гадино, Іудо*, погрози *уб'ю, не дури, не жити тобі на світі* та манера мовлення *зціпив зуби*, посилюючи категоричність мовців.

Зазначимо, що цей вигук у сучасному мовленні може слугувати й для створення відтінків іронії, тобто моделювати полярні аксіологічні смисли, що

у використаному словнику не зазначено, порівн.: – *Гляди, який у нас спортсмен!* – глузливо промовила Марійка, коли Сергій, задихаючись, ледве підняв гантелю. – *Тепер точно на Олімпіаду поїдеш!* (з розм. мовл.). Тут іронічний ефект досягається за допомогою конструкції *який у нас спортсмен*, де антонімізація змінює позитивне значення на негативне. Значну роль відіграє в таких висловлюваннях манера мовлення *глузливо промовила*, інтонація і тон, що в комплексі допомагає зрозуміти істинні наміри мовця.

Вигуки *бач* і *диви* вживаються «для вираження здивування, захоплення, докору, незадоволення» [2, с. 42], однак *диви* не зафіксовано в тлумачних словниках української мови, напр.: *Сопулько! Не бузі! Чуєш? – закричав Дрогодза. – Диви, як розходився, куркулячий шматок* (М. Івченко); *Коли чую раптом: «Ти диви, яка красуня!» – то дядько Софрон побачив камбалу й підплив, щоб і собі подивитися на мою здобич* (О. Огульчанський). У першому варіанті аксіологічно марковані лексеми *не бузі, як розходився, куркулячий шматок*, манера мовлення *закричав* також беруть участь у моделюванні негативнооцінної тональності, вираженні надмірної категоричності й неввічливості. Однак другий демонструє позитивне емоційно-оцінне забарвлення завдяки конструкції *яка красуня*, іменнику *здобич* та частки *ти*, що в «сполученні з вигуками вживається для підсилення вираженого ними значення» [5, с. 107].

Фіксуємо вираження позитивної і негативної оцінок за допомогою вигуку *бач*, напр.: – *Бач, яка краса!* – гордо сказав Групіровка. – *Фабрики, заводи, залізниці... й усе це наше! Все належить нам, людям нової доби!* (Л. Кононович); *Храпко (скочивши, мов ужалений). А щоб тобі язик руба став, проклятий! Бач, блазень! бач, погань!.. Що це вас в університеті такому навчають? Ти йому слово, а він тобі – десятеро! А не замовчиш ти! Не заціпить тобі?!* (П. Мирний). Формування позитивнооцінної тональності мовлення здійснено також за допомогою конструкції *яка краса* та манери мовлення мовця *гордо сказав*, а негативнооцінної – зміна пози *скочивши, мов ужалений*, погрози *а щоб тобі язик руба став, проклятий* та аксіологічно маркованих іменників *блазень, погань*.

Вигук *подумаєш* «уживається для вираження іронії, зневаги і т. ін.» [5, с. 760], порівн.: – *Ну, я це розумію, – м'яко заперечив Косень. – Ви з Гумілевським, мабуть, давні товариші, то вам нема що й церемонитись. – Та де там давні! Я його знаю з осені, тільки з осені. Ото й усього! – А мені, ти думаєш, охота мати діло з таким бандитом, як ти? Подумаєш, щастя яке! – жартома обізвався Гумілевський* (М. Івченко); *Мені з вами важко говорити, – стримуючи тремтіння в голосі, промовила вчителька. – Ходімте до директора, може, він краще зуміє вам пояснити. – Ходімте й до директора! Я не подивлюся, що він директор! Велике цабе! Ха! Подумаєш...* (Д. Ткач). Ця досліджувана одиниця може слугувати не лише для породження іронії, а й виражати негативну оцінку, що засвідчують лексеми *бандитом, щастя яке, велике цабе*, манера мовлення *жартома обізвався* та додатковий вигук *ха*.

Отже, віддієслівні вигуки в українській мові є важливим інструментом вербалізації оцінки, що реалізується через їхню імперативну природу

та інтонацію. У художньому дискурсі вигуки *гляди!*, *диви!*, *бач!*, *подумаєш!* характеризуються категоричністю та неввічливістю, що може впливати на загальний тон мовлення. Крім того, категоричність відображає зневагу до думки партнера й підкреслює власну впевненість мовця в своїй правоті. Це, своєю чергою, може слугувати засобом вираження негативної оцінки, що досягається через контекст, у якому вигуки вживаються, тобто за допомогою додаткових мовних та невербальних засобів (інтонація, манера мовлення, міміка тощо). Подальший аналіз й опис емоційно-оцінних значень вигуків становить перспективу досліджень у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. Академічна граматики української мови. Київ: Пульсари, 2004. 400 с.
2. Глібчук Н., Добосевич У. Словник міжчастининомовних омонімів сучасної української мови. Львів: Априорі, 2016. 640 с.
3. Коломійчук К. М. Семантико-стилістичні особливості вигуків в українському фольклорі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту*. Серія: Філологія. 2020. Т. 1, № 46. С. 187–189.
4. Кондратенко Н. В. Ігровий характер художнього дискурсу сучасної української прози. *Ученые записки Таврического национального ун-та им. В. И. Вернадского* Серія «Філологія. Соціальні комунікації». 2013. Т. 26(65). № 4, ч. 2. С. 89–94.
5. Словник української мови: у 20 т. Київ: Наук. думка, 2015–2021. URL: <https://sum20ua.com/?wordid=0&page=0> (дата звернення 13.10.2024)
6. Халіман О. В. Граматика оцінки: морфологічні категорії української мови: монографія. Харків: Майдан, 2019. 458 с.